

СТУДЕНТТЕРГЕ КЕП МАДАНИЯТЫН ОКУТУУНУН ИННОВАЦИЯЛЫК ЫКМАЛАРЫ

Исмаилов Асанбек Усоналиевич, доцент, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, Кыргызстан, 720044, Бишкек ш., Ч.Айтматов проспекти 66, e-mail: ismailov1965@inbox.ru

Аннотация: Бул баяндамада жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилди окутууда кеп маданиятын үйрөтүүнүн бүгүнкү күндөгү айрым инновациялык ыкмалары тууралуу пикирлер жана сунуштар баяндалган. Адамдар жумушта болобу, коомдук жайларда болобу же көчөдө болобу, айтор кайда болбосун өздөрүнүн сүйлөгөн сөздөрү аркылуу алар биринчи кезекте өздөрүнүн маданиятын көрсөтүшөт. Кеп – бул маданияттуулуктун эң биринчи белгиси болуп саналат. Ошондуктан, туура сүйлөөгө жана туура жазууга ар бир инсан аракет кылышы керек. Кеп маданиятын үйрөтүү, бала бакчадан башталып, мектептердин жана жогорку окуу жайлардын окуу программаларына киргизилип, окутулушу бүгүнкү күндүн талабы болуп калды.

Өзөктүү сөздөр: кыргыз тили, кеп маданияты, билим берүү, инновациялык ыкмалар, окуу процесси, компетенция, окуу программасы.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТАМ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ

Исмаилов Асанбек Усоналиевич, доцент, Кыргызский государственный технический университет им. И.Раззакова, Кыргызстан, 720044, г. Бишкек, пр. Ч.Айтматова 66, e-mail: ismailov1965@inbox.ru

Аннотация: Методика обучения кыргызскому языку, некоторые инновационные методы обучения речевой культуре как государственный язык в высших учебных заведениях. Культура речи, языковая культура — распространённое в лингвистике понятие, объединяющее владение языковой нормой устного и письменного языка, а также умение использовать выразительные языковые средства в разных условиях общения. Этим же словосочетанием обозначается лингвистическая дисциплина, занимающаяся определением границ культурного речевого поведения, разработкой нормативных пособий, пропагандой языковой нормы и выразительных языковых средств.

Ключевые слова: кыргызский язык, культура речи, образование, инновационные методы, учебный процесс, компетенция, учебная программа.

INNOVATIVE TEACHING METHODS FOR STUDENTS OF SPEECH CULTURE

Ismailov Asanbek Usonalievich, docent, of Kyrgyz State Technical University named after I.Razzakov, Kyrgyzstan, 720044, Bishkek, Aitmatova e-mail: ismailov1965@inbox.ru

Anatation: Methods of teaching the Kyrgyz language, some innovative methods of teaching speech culture as the state language in higher educational institutions. Speech culture,

linguistic culture is a common concept in linguistics that unites the knowledge of the linguistic norm of oral and written languages, as well as the ability to use expressive language means in different communication conditions. The same phrase denotes a linguistic discipline dealing with the definition of the boundaries of cultural speech behavior, the development of normative aids, the promotion of linguistic norms and expressive linguistic means.

Key words: kyrgyz language, a culture of speech, education, innovative methods, studying process, competence, training program.

Киришүү. Студенттердин алган билимин, билгичтиктерин жана баалуулуктарынын мазмунун аныктоодо аларды компетенцияларга бөлүп көрсөтүү кеңири практикалана баштады. Билим берүүнүн мазмунун мындай аныктоо теориялык жана практикалык жактан алда канча алгылыктуу болуп, окутуу иштеринин максат-мазмунун, милдеттерин тактоого жана турмушка ашырууга акырындап кызмат кыла баштады. Жогорку окуу жайларда окуган студенттердин маданият таануучулук компетенцияларын калыптандырып, өстүрүп-өркүндөтүү кайсы бир предметтин же предметтер тобунун гана максаты жана милдети эмес. Ал бардык предметтерди, окуу планынын алкагындагы жүргүзүлгөн массалык-маданий, окуу-тарбиялык, коомдук-социалдык ж.б., бардык иш-чаралардын негизги мазмунунда камтылган, милдеттүү түрдө ар дайым иштелүүчү педагогикалык негизги компоненттерден болуп саналат.

Негизги бөлүк. Жогорку окуу жайларында студенттердин маданият таануучулук компетенцияларын калыптандырып, өркүндөтүүдө кыргыз тили сабагына өзгөчө орун берилип, өзүнчө милдеттер жүктөлө тургандыгы белгилүү. Бул өзгөчөлүк, бул өзүнчөлүк төмөнкүдөй жагдайлар менен түшүндүрүлөт: Биринчиден, кыргыз тили кыргыз элинин улуттук маданиятынын негизги формасы катары көрүнөт. Экинчиден, кыргыз тили кыргыз элинин улуттук маданиятынын казынасы болуп саналат. Үчүнчүдөн, кыргыз тили кыргыз элинин тарыхый тажрыйба-табылгаларын сактоочу, алып жүрүүчү жана байытуучу соолбос булак катары кызмат кылат. Төртүнчүдөн, кыргыз маданияты, кыргыз адеп-ахлагы тилден башталат Ошон үчүн “Адеп башаты – тил” деп бекеринен айтылбаса керек. Бешинчиден, ар бир адамдын сүйлөгөн сөзү анын жалпы маданиятынын күзгүсү, көрсөткүчү болуп саналат ж.б. Кыргыз тилин окутуунун методикасы илими кыргыз тилин окутуу менен кыргыз маданиятын үйрөтүү өз ара тыгыз байланышта, карым-катышта экендигин, алар бир бүтүндүктүн ажырагыс бөлүктөрү (компоненттери) боло тургандыгын толук тааныйт. Кыргыз тилин окутуу, үйрөтүү процесстеринде ал бүтүндүктүн сакталышына маани берип, ченемдик документтерде атайын тапшырма, милдеттерди окутуучулардын алдына коюп келет. Билим берүү стандартына жараша типтүү окуу программасы аталган маселе боюнча төмөнкүдөй талаптарды коет: «Кеп маданиятын окутуунун милдеттери: студенттердин адабий тилдин орфографиялык, орфоэпиялык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, сөз жасоо нормаларын туура сактай алгандыгы, аларды бузбагандыгы жана орфографиялык, пунктуациялык толук сабаттуулукка ээ болгондугу менен аныкталат». Андан ары программада кеп маданиятынын материалдары грамматикалык темалар менен байланыштырылып берилгендиги, эки теманы эриш-аркак окутуу милдети коюлгандыгы айтылат. Коюлган бул талаптар туура жана студенттердин кеп маданиятын жакшыртууга өз салымын кошо алат. Бирок студенттердин маданият таануучулук компетенцияларын жакшыртып, өркүндөтүүнүн жалпы дидактикалык суроо-талаптарынын деңгээлинде алып карасак, жогорку окуу жайларындагы окуу программалары студенттердин кеп маданиятын жакшыртуу боюнча койгон талаптары, милдеттери проблеманын жарым-жартылай чечилишин гана чагылдырып калган. Тактап айтканда, ал талаптарда студенттердин туура сүйлөөсүн (туура кеп), өркүндөтүү маселесин көтөрүү менен чектелген. Туура кеп – кеп маданиятынын тутумдашкан эки бөлүгүнүн бири болуп саналат да, экинчи бөлүгү жакшы кеп (жакшы сүйлөө) маселесин камтыйт. Жакшы кеп (жакшы сүйлөө) - бул мааниси боюнча туура кептен кем эмес, бирдей, деңгээлде турат. Жакшы кеп түшүнүгү өзүнө төмөнкүдөй

белгилерди камтууга тийиш: таасирдүүлүк, жугумдуулук, жагымдуулук, тактык, этика-эстетикалуулук, кызыктуулук жана башкалар. Ар бир белгиге кыскача токтололу. Таасирдүүлүк – айтылып жаткан ой, маалымат студенттерге анын сезимине таасир этип, өзүнчө ойлонууга, тыянак чыгарууга өбөлгө болушу. Жугумдуулук – ой, маалымат студенттин эсинде көпкө сакталып, өз практикасында колдонууга түрткү бериши. Жагымдуулук – берилген ой, маалымат студенттин жан дүйнөсүнө төп келип, моокумун кандырып, ырахат тартуулай алышы. Тактык – айтылуучу ой, маалымат кыска, так, түшүнүктүү жана жеткиликтүү болушу. Этика-эстетикалуулук – кептин сылык-сыпаа болушу, анда орой, уят сөздөрдүн болбошу, кеп кырдаалынын эске алынышы, стилдик тактыгы. Кызыктуулук – кеп угуучунун жаш курагына, кабыл алуусуна, кызыкчылыктарына жана угуучунун суроо-талаптарына маалыматтын жооп бериши. Биздин бекем ишенимибизде, жогорку окуу жайларында кыргыз тилин окутуу менен студенттердин маданият таануучулук компетенцияларын өнүктүрүү үчүн кеп маданиятын үйрөтүүгө коюлуп жаткан талаптар туура кеп менен жакшы кепти бирдей камтышы зарыл. Бул биринчиден, кыргыз тилинин бөлүмдөрүн (фонетика, лексика, морфология, синтаксис ж.б.) окутуу менен кеп маданиятын үйрөтүүнү кызыктуу жана жугумдуу жүргүзүүгө жол ачат. Экинчиден, жакшы сүйлөөгө көнүгүү менен студенттер өз сөздөрүнүн сылык-сыпаа, маданияттуу, таасирдүү жана ынандуу болушу үчүн алардын аракеттенүүлөрүнө шарт түзөт. Үчүнчүдөн, эне тилин сыйлоого, анын байлыгын, мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен сыймыктанууга көнүгө башташат. Кеп маданиятынын теориялык, практикалык негиздери менен толук таанышып, өздөштүргөн студент эмнелерге ээ болот же ээ болууга тийиш? Мына ушул дидактикалык суроо-талапка так жооп табуу жалпы эле кеп маданиятын окутуунун теориялык негиздерин аныктоого өбөлгө болот деп эсептейбиз. [7]

1. Жалпы эле маданият таануучулук компетенциянын башаты да, туу чокусу да кеп маданияты менен түздөн-түз байланыштуу. Бул тууралуу кыргыз тилин окутуп жаткан окутуучу жетик түшүнүккө, ишенимдерге ээ болушу шарт. Кеп маданиятын окутуу, үйрөтүү, өркүндөтүү иш-аракеттеринин чордонун ушул түшүнүк түзүшү керек экендиги талап кылынат. Бул түшүнүк, баарыдан мурда, окутуучунун өз ишмердүүлүгүндө, сабак өтүүдө, студенттер менен алака түзүүдө, окуу жайда, көчөдө, коомдук жайларда, массалык-маданий иш-чараларда, жалпы эле жашоо-турмушунда кастарланып, колдонулуп, сакталышы керек. [5]

2. Кеп маданияты керектүү учурларда сакталып, кармануучу, ал эми башка учурларда анчейин мааниге ээ болбогон, колдонсо да, колдонбой койсо да боло берүүчү утурумдук же зарылдыкка жараша аткарылуучу, кирди-чыкты баалуулук (компетенция) эмес. Ал – адамдын адамдыгын, акыл-эсин, таанып-билүүсүн, билимин, маданиятын, өзүнө, элине, жерине, өлкөсүнө болгон мамиле-алакасын кайда болбосун, эмне кылбасын анын кеби (сүйлөөсү) аркылуу көрсөтүп туруучу көрсөткүч, индикатор болуп саналат. Бул тууралуу окутуучу дайыма студенттерге айтып, фактыларды көрсөтүп, программа талап кылгандай кыргыз тили сабагында кайсы тема өтүлбөсүн, аны кеп маданияты менен байланыштыра үйрөтүүнү алдын-ала ойлонуштуруп алуусун сунуш кылабыз. [6]

3. Ар бир адамдын, окуучунун иштеги, окуудагы ийгилиги, аудиториядагы, коомдогу жетишкендиги адамдын кеп маданиятына байланыштуу чечилет, аныкталат жана бааланат. Окутуучу коомдук аң-сезимдин бир катар формаларында эмне үчүн «башталышында сөз болгон» деп айтылып калгандыгын өзү толук түшүнүп, аны студенттердин денгээлине жараша улам кеңейтип, улам тереңдетип үйрөтүүсү кеп маданиятынын бир катар маселелерин чечүүгө жардам берет. Студент сүйлөшүү, пикир алышуу, баарлашуу болгон бардык учурда, бардык жагдай, шарт, кырдаалдарда жалпы маданият, айрыкча кеп маданияты сөзсүз катыша тургандыгын, сүйлөшүү процессиндеги анын баркын, маанисин, жана ролун көрө, туя билип, маданияттуу сүйлөөгө аракеттенүүнү адатка айландырууга көнүүлөрү талап кылынат. [1]

Тилди окутуунун методикасы илиминде «*тил-кеп-норма*», «*тил-кеп-маданият*», «*тил-кеп-текст*» системаларында окутуу боюнча изилдөөлөр, атайын иштелмелер бар. Биз бул сунуш кылынган системалардын үчүнчүсүн, тил-кеп-текст түрүндөгүсүн алгылыктуу деп

эсептейбиз. Берилген ар бир сунушка өзүнчө токтололу: *«Тил-кеп-норма»* түрүндө сунуш кылынган окутууну талдоого алууда тил менен кептин өз ара бири-бирин шарттап турган бир бүтүндүктүн эки жагы экендиги толук таанылып, окутууда, үйрөтүүдө алардын эске алынышы мыйзам-ченемдүү көрүнүш болуп эсептелинет. Ошол эле учурда тил менен кептин өзүнө гана мүнөздүү, тиешелүү болгон тилдик жана кептик нормалары да бар. Алар окутуу процессинде милдеттүү түрдө айтылып, милдеттүү түрдө үйрөтүлөт. Ал эми *«норма»* өзүнчө система катары алынган түшүнүктүн (норманын) маани-маңызы ошол тилдик жана кептик нормалардын жыйындысынан турат. Мындай болгондон кийин *«норма»* деп, аны өзүнчө бөлүп окутуунун зарылдыгы да болбой калат. Ушул сыяктуу түшүндүрмөнү *«тил-кеп-маданият»* системасына да берүүгө болот. Мындагы негизги айырмачылык тилди өзүнчө бөлүп алып, байланыш-катнаштын негизги каражаты катары гана кабыл алсак, анда тилдин өзүнө гана тиешелүү болгон маданият дээрлик байкалбай калат. Тил маданияты кепте гана жашоочу, кепте гана болуучу, кепке гана мүнөздүү болгон көрүнүш, сапат. Демек, кеп маданиятын кептен бөлүп кароого, кептен бөлүп окутууга мүмкүн эмес. Мындан улам *«тил-кеп-маданият»* деп бөлүүнүн же ушундай кылып окутуунун эч кандай зарылдыгы жок экендиги айкын болот. Ал эми биз алгылыктуу деп эсептеген *«тил-кеп-текст»* бүтүндүгүндө окутуунун натыйжалуулугу төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт. Тил – байланыштын, катнаштын негизги куралы, ал куралды колдонуп, байланыш-катнаштын болуу процесси кеп болуп саналат. Ал процесстин жыйынтыгы - текст. Кеп маданиятынын бардык сапаттары, мүнөздөмөлөрү байланышуу (сүйлөшүү) процессинде колдонулуп жүрөт. Ал сапат мүнөздөмөлөрдүн канчалык денгээлде туура жана орундуу колдонулгандыгы кептин жыйынтыгында ачык көрүнөт. Кептин жыйынтыгы текст деп аталат. Демек, кеп маданиятынын суроо-талаптары канчалык сакталгандыгы, кептин маданияттуулугу толугу менен текстте камтылып, чагылдырылат. [3]

Демек, кеп маданиятын калыптандырууда, өркүндөтүүдө, анын мүчүлүш жактарын аныктап жоюуда, кептин маданияттуулугун арттырууда кептин өзүнө кайрылуу, кептин өзүнө басым коюу менен бирге эле анын жыйынтыгын көрсөткөн текстке кайрылуу да өзгөчө мааниге ээ болот. Оозеки сүйлөшүүнүн жыйынтыгы да текст болот. Бирок оозеки кепте түзүлгөн текстти талдоо алда канча кыйын жана ал айтылып (түзүлүп) бүткөндөн кийин дароо талдоону, баалоону талап кылат. Ал үчүн, баарынан мурда, оозеки кеп кунт коюп угулушу зарыл. Мындан улам оозеки сүйлөшүүдө түзүлгөн текст менен кептин жазуу формасында түзүлгөн тексттерди талдоодо олуттуу айырмачылыктар келип чыгат. Кеп маданиятын окутуп-үйрөтүүдөгү бул жагдай окутуучуга белгилүү болуп, талдоо, үйрөтүү жана текст түзүү процесстеринде эске алынышы талап кылынат. Жыйынтыгында *«тил-кеп-текст»* бүтүндүгүн окутууда анын ар бир бөлүгү кеп маданияты менен өтмө катар байланышта экендиги көңүлдүн чордонунда болуп, кепте жана текстте кеп маданияты бирдей каралып, бирдей талданып, бирдей бааланат. Башкача айтканда, окутуучу студенттин оозеки кебин, жообун угууда, жазган тексттин (баяндама, дилбаян) талдоодо, баалоодо алардын мазмунуна, сабаттуулугуна канчалык маани берсе, анын маданияттуу айтылып, жазылышына да ошондой эле маани берүүсү талапка ылайык болот. Эгерде окутуучу студенттердин оозеки жана жазуу кептеринин маданияттуулугуна дайыма көңүл буруп, баа коюуда эсепке алса, студенттер да өз кептеринин маданиятына көңүл буруп, аны жакшыртууга далалат кыла башташат. Студенттердин маданият таануучулук компетенцияларын өркүндөтүүнүн теориялык негизги маселелери катары жогоруда айтылгандарды белгилөөгө болот. Ал эми практикалык маселелеринин орчундуулары, биздин оюбузча төмөнкүлөр болуп саналат: Окуу жайларда кеп маданиятын окутууга болгон мамиле, түшүнүк, окутуунун максаты, ык-каражаттары тилдин бөлүмдөрүн окутуудан кескин айырмаланып туруусу талап кылынат. Мындагы эң негизги талап - кеп маданиятын окутууда эреже-аныктамаларды жаттатуудан алыс болуп, *«кептин тууралыгы деген эмне?»*, *«жакшы кеп деп, кандай кепти айтабыз?»*, *«кептин байлыгына эмнелер кирет?»* деген сыяктуу эчак аш-малтайы чыгып бүткөн, үйрөтүү иштерин ыгы жок теориялаштырган суроолордун студенттерге берилбесин туура көрөбүз. [2]

Корутунду

Жалпы эле кеп маданияы – белгилүү бир лингвистикалык-теориялык аныктамаларга, чектөөлөргө, атайын иштелип чыккан норманын гана алкагында болууга, ийгиликтерин, сапатын, денгээлин так аныктап көрсөтүүгө дээрлик баш ийбеген, дайыма кыймылда болуучу, өзгөрмөлүү, өнүгүп туруучу коомдук ан-сезимдин, адеп-ахлактын формасы болуп саналат. Аны окутууда ошол жандуулук, кашкайта көрсөтүлгөн көрсөтмөлүүлүк дайыма көрүнүп, байкалып турушу талап кылынат. Бул жандуулук, бул көрсөтмөлүүлүк, биринчиден, кыргыз тилин окутуп жаткан окутуучунун өзүнүн кебинен дайыма таасын байкалып турушу – студенттердин кеп маданиятын өркүндөтүүнүн негизги өбөлгөсү, шарты болуп эсептелинет.

Адабияттар

1. Мусаева В. Кыргыз тилин жана адабиятын компетенттүүлүктөрдүн негинде окутуу. (Сабактардын иштелмелери). Б. 2014. -100б.
2. Мусаев С.Ж. Кеп маданияты жана норма. – Б., 1999. – 147 б.
3. Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору. - Бишкек: 2004.
4. Байгазиев С.О., Рысбаев К.С. «Педагогикалык тажрыйба» Изденүүлөр жана тажрыйбалар. - Ф.: Мектеп. 1989.30 - бет, 58 - бет.
5. Головин Б. Н. Основы культуры речи. 2 изд., М., 1988.
6. Костомаров В. Г. Культура речи и стиль. М., 1960.
7. Исмаилов А.У. Кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда жаңы технологияларды колдонуунун методикалык негиздери/ А.У., Исмаилов // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И.Раззакова. №1-2(41). 2017. С.160-155